

YABANCILARIN TÜRKÇE DOLAYLI AKTARIM KONUSUNDA YAPTIKLARI HATALAR*

*Can AKCAOĞLU***

Öz: Yabancı dil öğretiminde, hedef dilin çeşitli kullanımları ve dil bilgisel yapıları öğretimin parçalarını oluşturmaktadır. Bu parçalardan biri, bir ifadenin ikinci kez ifade edilmesine dayanan ve içinde birçok dil bilgisel ögeyi barındıran dolaylı aktarımdır. Bu çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin yabancı dil öğretiminin konularından biri olan dolaylı aktarımda yaptıkları hatalar ele alınacak ve buna paralel olarak dil bilgisel değişiklikler yapılırken ortaya çıkan hatalar tespit edilip sınıflanarak ilgili hataların çözümü konusunda önerilerde bulunulacaktır. Bu şekilde, günlük dilde işlek olarak kullanılan ilgili yapıların öğretiminin başarısını artırmak hedeflenmektedir. İlgili çalışmayı somutlaştıracağımız ve betimleyeceğimiz veriler ise Hacettepe Üniversitesi Türkçe ve Yabancı Dil Öğretimi Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde (HÜ TÖMER) uygulanan B2 kurunu bitirme amacıyla uygulanan sınavın ilgili ölçme ve değerlendirme bölümünden elde edilecektir. Çalışmanın evreni HÜ TÖMER'de Türkçe hazırlık eğitimi alan yabancı öğrenciler; örnekleme ise B2 düzeyini bitirme aşamasında olan öğrenciler olacaktır.

Anahtar kelimeler: Yabancılara Türkçe öğretimi, dolaylı aktarım hataları.

Foreigners' Mistakes on the Usage of Reported Speech in Turkish

Abstract: The various usages and grammatical structures of a target language is part of teaching a foreign language. One of these parts is the reporting of an oral statement that precludes recounted grammatical structures. This study will discuss mistakes on reported speech foreign students make when learning Turkish, then establish and categorize the mistakes during this process, and finally give suggestions for possible solutions. Thus, the aim is to increase the success in teaching structures commonly used in daily language. Objectified and described data used in this work are collected from the related part of the B2 placement test of Hacettepe University Turkish and Foreign Language Teaching Research and Application Center (HÜ TÖMER). The populace associated with the research are foreign students attending the Turkish preparatory class HÜ TÖMER, and the research samples involve students who are about to complete B2 level.

Key words: Turkish education to foreigners (teaching Turkish to foreigners), reported speech mistakes.

* Makalenin Geliş ve Kabul Tarihi: 07.09.2017 - 09.11.2017

** Öğr.Gör, Hacettepe Üniversitesi Türkçe Öğretim Merkezi (HÜTÖMER). canakcaoglu@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8510-3655

Giriş

Türkçenin yabancı dil olarak öğretimi, gün geçtikçe yaygınlaşan ve materyal, öğretim yöntem ve tekniklerine dair eksiklerin tamamlanmasına yönelik çalışmalar yapılan bir alan haline gelmiştir. Türkçe öğretimine dair yaşanan sorunların telafisinin bu çalışmalarla yapılması ve çalışmalarda ele alınan konuların özelleşmesinin sınıfta yapılan ve yapılacak uygulamalara katkı sağlaması beklenmektedir. Türkçenin öğretimi yolunda karşılaşılan aksaklıkları gidermek, alandaki gelişim açısından oldukça önemlidir. Daha etkili ve nitelikli öğretim uygulamalarının bu şekilde gerçekleşeceği düşünülmektedir. Temel amaç bu olmakla birlikte, çalışmada, Türkçeyi yabancı dil olarak öğrenen öğrencilerin dolaylı aktarım tümcelerini oluştururken yaptıkları hatalar incelenerek gelecek öğretim uygulamalarının daha verimli olması için yol gösterici veriler elde etmek amaçlanmaktadır. Çalışmanın konusu aşağıda detaylandırılacak olan dolaylı aktarımdaki değişim ve dönüşümler olacaktır.

Çalışmada karşılaşılan sınırlılık, kullanılacak verilerin yazılı örneklerden oluşmasıdır. Bu durum, konuşma esnasında karşılaşılabilecek yanlışların bilinemeyeceği anlamına gelmektedir. Ayrıca örneklemedeki öğrenciler farklı ana dillerden geldiği için ileride görülecek olan sınıflama hedef kitleye göre özelleştirilememiştir.

Çalışmada yararlanılan veriler, Hacettepe Üniversitesi TÖMER’de hazırlık eğitimi alan B2 düzeyindeki öğrencilerin kur atlama sınavında kullanılmıştır. Öğrenciler, lisans, yüksek lisans ve doktora gibi farklı eğitim kademelerinde okuyacak olup farklı dil ailelerine mensup ana dil konuşurlarından oluşmaktadır. Bu verilerin tercih edilmesinin nedeni, öğrencilerin olası veriminin en üst düzeyde olması ve sınava en yüksek güdülenmeyle girmiş oldukları düşüncesidir. Öğrencilerin kaygı durumu bir dezavantaj olarak düşünülebilir fakat ölçme işlemi olabilecek en geçerli yollardan biriyle gerçekleştiği için bu yol tercih edilmiştir.

Çalışmamızda, yabancı dil olarak Türkçe öğrenen öğrencilerin dolaylı aktarım kullanımları sırasında yaptıkları hatalar, eldeki verilere göre sınıflandırılacak ve ilgili hataların düzeltilmesi için öneriler yapılacaktır. Bu konuda yapılabilecek tüm hatalar bir sınav içerisinde bulunamayacağından eldeki veriler üzerinden yukarıda açıklanan biçimde bir uygulamaya gidilecektir.

Dolaylı aktarım, içerisinde çeşitli dil bilgisi yapıları bulundurması nedeniyle Türkçe öğrenen yabancılara karmaşık gelen ve onların öğrenmede güçlük yaşadığı bir konudur. *Aktarılan söylem* (Kıran ve Kıran, 2013, s. 361) veya *dolaylı anlatım* (Arslantaş, 2002, s. 46) gibi adlarla da anılan dolaylı aktarım, bir söz veya sözcenin, sözün sahibi veya başka biri tarafından aktarılmasıdır. Bir söz, ilk söylendiği bağlamdan çıkıp başka bir ifade içinde yer alarak dolaylı

olarak aktarılır. Aktarılan söz, sözün sahibinin ilk söylediği şekilde olmadığı takdirde dolaylı hale gelerek bazı dil bilgisel değişikliklere uğrar. Bu ifade içinde uğradığı değişimler de kaynak (aktarılan) sözü, aktarımın yapıldığı yeni edimin bir parçası; ana (aktaran) tümcenin iç tümcesi yapar.

“Aktarılan söylem aslında farklı bir bağlamda, başka birisine ait bir söylem olarak, tamamen bağımsız, kuruluşu bakımından eksiksiz bir sözcelemdir. Bu sözcelem kendi bağlamından koparılarak başka bir bağlama aktarılır, başka bir söylem içinde yer alır” (Gül, 2007, s. 240). “Böylece aktarılan söylem (...) iki farklı zamanda, iki sözcelem durumunda gerçekleşmiş iki farklı ileti içerir” (Kıran ve Kıran, 2013, s. 242).

Dolaylı aktarımdaki değişimler, doğrudan aktarım ile kurulan tümcenin öğeleri üzerinden yapılmaktadır. Doğrudan aktarım tümcelerinin olduğu iç içe birleşik tümce yapısı; “*de-* fiili ile ve nakillerde çok kullanılır ve cümle unsuru şekline geçen cümle *de-* fiilinin nesnesi durumunda bulunur” (Ergin, 2009, s. 406). Dolaylı aktarımda ise *de-* fiili yerini *söyle-*, *sor-*, *iste-*, *belirt-* gibi fiillere bırakır.

İç tümcenin eylemine, eylem eğer gelecek zaman ifade ediyorsa; -**(y)EcEk**, geçmiş, geniş ve şimdiki zaman ifade ediyorsa (gelecek zaman ifade etmiyorsa); -**Dik**, emir ifade ediyorsa; -**[mE]**, istek ifadesi varsa; -**mEk istemek** ya da -**mEmEk istemek**, gereklilik ifadesi varsa; -**mE + iyelik eki + gerek** ilave edilir (Arslantaş, 2002, ss. 46-47).

Bu durumu şu tümcelerle örneklendirmek mümkündür:

Örnek 1.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Ali “Çok ödevim (a) var (b) .” dedi.	Ali, (onun) çok ödevi olduğunu söyledi.

Doğrudan aktarımda yer alan ad tümcesi, yukarıda görüldüğü şekilde dolaylı aktarım tümcesi olarak kurulabilir. Buradaki **(a)** ögesi, 1. teklik kişi iyelik ekini taşımaktadır. Aktarım tümcesinde “o” kişisinden bahsedildiği için ek 3. teklik kişi iyelik ekine dönüşmüştür. Dolaylı aktarım, yüklem -**(b)** ögesi-, ad olduğu için *ol-* fiili tümceye eklenerek sağlanabilmektedir. Tümce geniş zamanı ifade ettiği için de -**Dik** ekinin kullanılması gerekmektedir. Eğer tümcenin yüklemi *var* yerine *yok* olsaydı, doğrudan aktarım tümcesindeki olumsuzluk anlamı, dolaylı aktarım tümcesindeki *ol-* fiiline -**mA** olumsuzluk ekinin getirilmesi ile sağlanırdı.

Örnek 2.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Cem, “Yarın(a) sizinle(b) sinemaya geleceğim(c).” dedi.	Cem yarın bizimle sinemaya geleceğini söyledi.
	Cem bugün bizimle sinemaya geleceğini söyledi.

Yukarıdaki doğrudan aktarım tümcesi iki şekilde dolaylı aktarılabilir. Burada (a) ile işaretlenen zaman zarfı ifadesi, tümcenin dolaylı aktarımının yapıldığı zamana göre *yarın* veya *bugün* ile aktarılabilir. Tümcede (b) ile işaretlenen zamir, aktaran kişinin ilgili eyleme dahil olması nedeniyle *sizden bize* dönüşmüş; (c) ile işaretlenen yüklem ise gelecek zaman eki ile çekimlendiği için gelecek zaman ifade eden -(y)AcAk eki ile aktarılmıştır. Eğer yüklem *geleceğim* yerine *gelirim* şeklinde olsaydı, doğrudan aktarım tümcesi yine gelecek zaman ifade edeceğinden dolaylı aktarım tümceleri aynı yapıyla kurulurdu.

Örnek 3.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Ahmet, “Huzur adlı romanı okumadım(a).” dedi.	Ahmet, Huzur adlı romanı okumadığını söyledi.

Bu tümcede, (a) ile işaretlenmiş olan yüklem, belirli geçmiş zaman ekiyle çekimlenmiş ve geçmiş zaman ifade etmekte olup dolaylı aktarım ifadesinde -DİK eki ile değiştirilmiştir. Ayrıca olumsuzluk eki yine fiilin üstünde bulunmaktadır.

Örnek 4.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
“Haftada iki gün yüzmeye giderim(a).” dedim.	(Ben) Haftada iki gün yüzmeye gittiğimi söyledim.

Bu tümcede (a) ile işaretlenen yüklem kişinin *ben*, yani 1. teklik kişidir. Ayrıca yüklem geniş zamanla çekimlenmiştir. Dolaylı aktarım tümcesinde *git-* fiili geniş zaman çekiminin gelecek zaman ifade etmemesi nedeniyle, Örnek 3’te olduğu gibi -DİK eki kullanılmıştır. Ayrıca bu sıfat-fiilin üzerinde iyelik eki bulunduğu için gerçekleşen eylemin kime ait olduğu da ifade edilmektedir.

Örnek 5.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Yekta, “Parkta çay içelim(a).” dedi.	Yekta, parkta çay içmek istediğini söyledi.
	Yekta, parkta çay içmeyi teklif etti.

Bu tümcede (a) ile işaretlenmiş yüklem, 1. çokluk kişi emir¹ eki taşımaktadır. Ancak emir kipi çekiminin bu tümcedeki anlamı açısından değerlendirildiğinde, “bu ekler son zamanlarda, düşen istek birinci şahıs eklerinin yerini de tutmuş, bu yüzden istek ve emir şekilleri karışmıştır” (Ergin, 2009, s. 307). Tasarlama kiplerinin dolaylı aktarımının bu anlam karışıklığı veya yakınlığı nedeniyle, haber kipleri gibi birebir ya da tek şekilli olarak yapılması güçtür. Bu yüzden bu örnekte geçen ifadenin dolaylı aktarımı anlamsal açıdan olası seçenekler olan ve bağlamla uyum gösterebilecek *iste-* ve *teklif et-* fiilleriyle karşılanmıştır.

Örnek 6.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Annesi, oğluna “Ödevlerini zamanında yapmalısın(a).” dedi.	Annesi, oğluna ödevlerini zamanında yapması gerektiğini söyledi.
	Annesi, oğluna ödevlerini zamanında yapmak zorunda olduğunu söyledi.

Burada doğrudan aktarım tümcüsü olduğu bağlama göre yukarıdaki şekillerde aktarılabilir. Burada (a) ile işaretlenen ve gereklilik kipiyle çekimlenen yüklem, anlamsal açıdan çeşitli derecelendirmelere tabi tutulabilir. Tasarlama kiplerinin aktarımının bir özelliği olan esneklik² durumu dolaylı aktarım tümcelerinde görülmektedir.

¹ Emir ve istek kiplerinin görev ikiliği ve birinci kişilerde emir/istek kipinin olup olmadığı tartışması bağlam dışında tutularak Muharrem Ergin’in tabiriyle emir olarak ifade edilmiştir. Konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bk. Ergin (2009) ve Korkmaz (2009).

² Esneklik ile kastedilen, tasarlama kiplerinin dolaylı aktarımının tek şekilli olmak zorunda olmayışıdır. Bu durum, farklı fiillerin ya da eklerin kullanımına olanak sağlamaktadır (bk. Örnek 5 ve Örnek 6).

Örnek 7.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Arkadaşım bana “Geçen yaz tatile gittin mi(a)?” diye(b) sordu.	Arkadaşım bana geçen yaz tatile gidip gitmediğimi sordu.

Örnekte, doğrudan aktarımdaki soru ifadesi görüldüğü şekilde aktarılabilir. Doğrudan aktarım tümcesinde (**c**) ile işaretlenen soru ifadesi, mİ soru eki ile sağlanmıştır. Bu türden yapılar, fiil + -İp fiil + olumsuzluk eki + (ifade ettiği zamana göre) -Dİk/-AcAk şeklinde kurulmaktadır. Tümcede (**b**) ile işaretlenen *diye* ilgeci de dolaylı aktarım tümcesi kurulurken atılmaktadır.

Örnek 8.

<i>Doğrudan Aktarım</i>	<i>Dolaylı Aktarım</i>
Öğretmen, öğrencisine “Ödevini ne zaman(a) bitirirsin(b)?” diye(c) sordu.	Öğretmen, öğrencisine ödevini ne zaman bitireceğini sordu.

Bu tip soru cümlesi ise görülen şekilde aktarılabilir. Buradaki dolaylı aktarım tümcesinde, (**a**) ile işaretlenen soru ifadesi *ne zaman*, dolaylı aktarım tümcesinde aynı şekilde yer almaktadır. (**b**) ile işaretlenen yüklemde geniş zaman eki bulunmaktadır fakat yüklem gelecek zamanı ifade ettiği için dolaylı aktarım tümcesinde fiile -(y)AcAk eki getirilmiştir.

Türkçe Öğrenen Yabancıların Yaptıkları Hatalar

Dolaylı aktarım, doğrudan aktarım ile kurulan tümcelerdeki bazı dil bilgisel yapı ve unsurların değiştirilerek aynı iletiyi farklı bir bağlamda veya durumda yeniden ifade etmeye dayanmaktadır. Bu noktada ilgi eki, iyelik ve kişi ekleri, kip ekleri, ad tümcelerine eklenen yardımcı fiiller, değiştirilen zamirler, tümce yapısının değişmesine bağlı olarak öğelerin aldığı ekler, sözü edilen dil bilgisi yapılarını oluşturmaktadır.

Çalışmada, Türkçe öğrenen yabancı öğrencilerin dolaylı aktarım konusunda yaptıkları hatalar sözü edilen kaynaklarda taranacaktır. Hataların nedenlerini araştırmanın ve hataları sınıflamanın birden fazla yolu bulunabilir. Özellikle hata kaynağını bulmak ve tanımlamak oldukça kritik bir konudur. Ellis’e (2003, s. 17) göre, **hata** ve **yanlışları**³ ayırmamız gerekmektedir. Hatalar öğrencinin bilgi eksikliğini yansıtır; öğrenci doğrunun ne olduğunu bilmediği için ortaya çıkar. Yanlışlar edime rastlantısal olarak yansıyan kusurlardır; öğrencinin bildiklerini sergileyemediği, özel örneklerle ortaya çıkar. Ek olarak, Corder

³ Sırasıyla orijinal metindeki “error” ve “mistake” sözcükleri için kullanılmıştır.

(1967, s. 166), edim hatalarının düzensiz ve edinç hatalarının düzenli olduğunu belirtir. Bu açıdan, ilgili hataları sınıflandırma yoluna gitmek ve bunları irdelemek verimli bir yol olarak düşünülebilir. Çalışmada, yukarıda açıklandığı gibi hata-yanlış ayrımı yapılmamıştır. Sınava giren 74 öğrenciden alınan örneklerde karşılaşılan hatalar aşağıda gösterilecektir.

Uygulama ve Değerlendirme

Aşağıda HÜ TÖMER'in B2 kur atlama sınavının dolaylı aktarımla ilgili olan bölümleri bulunmaktadır. Bu bölümlerde öğrenciler, doğrudan ve dolaylı aktarım tümcelerindeki temel değişim olan *de-* ve *söyle-* fiillerinin kullanımı, zamir kullanımlarına da bağlı olarak tümcelerdeki kişilerin ayırt edilmesi, doğrudan aktarımın dolaylı aktarımda nesne olan iç/yan tümcesine eklenen belirtme eki, fiiller ile adların ve buna bağlı olarak fiil ve ad tümcelerinin ayrımı gibi dil bilgisel konularla birlikte iletiyi doğru şekilde aktarmaları ile ölçülmektedir. Aşağıda görülecek olan bölümlerden 5. bölümde, doğrudan aktarım tümcelerinin dolaylı aktarım tümcelerine; 6. bölümde ise tam tersine, dolaylı aktarım tümcelerinin doğrudan aktarım tümcelerine dönüştürülmesi istenmektedir.

Bu hataların yapıldığı sınavın ilgili bölümleri yanıtları ile birlikte şu şekildedir:

5. Aşağıdaki cümleleri örnekteki gibi yeniden yazın. (5x3=15 puan)

Kenan “Dünden beri çok suskunsun.” dedi.

.....*Kenan dünden beri çok suskun olduğunu söyledi.*

a) Bir Türk atasözü “Ağaç yaşken eğilir.” der.

...*Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğildiğini söyler.*...

b) Hava durumunu sunan spiker “Yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almalısınız.” dedi.

...*Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almamız gerektiğini söyledi.*....

c) Babam yıllardır “Mutlu yaşamak sağlıklı olmaya bağlıdır.” der.

...*Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya bağlı olduğunu söyler.*....

ç) Patronum bana “Üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceksin?” diye sordu.

...*Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi sordu.*....

d) Annem “Evi birlikte temizleyelim.” dedi.

...Annem evi birlikte temizlemek istediğini söyledi....

6. Aşağıdaki cümleleri örnekteki gibi yeniden yazın. (5x2=10 puan)

.....Görevli “Binanın içinde sigara içmemelisiniz.” dedi.....

Görevli, binanın içinde sigara içmememiz gerektiğini söyledi.

a)...Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmadı/yapılmıyor.” diyecekler....

Toplantıda bütün işçiler maaşlarına zam yapılmadığını söyleyecekler.

b)...Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıda(dır).” diyorlar....

Bilim adamları anne sütünün bebekler için en önemli gıda olduğunu söylüyorlar.

c)...Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmek sizi çok geliştirecek.” der....

Öğretmenimiz yabancı dil öğrenmenin bizi çok geliştireceğini söyler.

ç)...Uzmanlar “Dünya ekonomisi gelecek yıl büyük bir krize girecek.” dediler....

Uzmanlar dünya ekonomisinin gelecek yıl büyük bir krize gireceğini söylediler.

d)...Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzın neden bu kadar büyük?” diye sormuş....

Kırmızı başlıklı kız kurda ağzının neden bu kadar büyük olduğunu sormuş.

Yukarıda gösterilen 5. bölümdeki sorularda, doğrudan aktarım tümcelerinin ad veya fiil tümcesi olduğunun öğrenciler tarafından fark edilmesi ve dolaylı aktarım tümcelerinin bu duruma göre kurulması ölçülmektedir. Bu unsur, hatalı kurulduğu takdirde, beraberinde farklı hataları da tetiklediği için tümcenin doğru şekilde kurulması açısından oldukça önemlidir. İlgili bölümde iki ad (**a**, **c**) üç fiil (**b**, **ç**, **d**) tümcesi bulunmaktadır. Bu bölümdeki tümcelerde, dönüşümlerdeki kişi eki kullanımı, elde edilen sonuçlara göre, öğrencilerde kafa karışıklığı yaratmıştır. Ayrıca ilgi eki ve belirtme ekinin kullanımı dolaylı aktarım tümcelerinin dil bilimsel sağlamlığı açısından kritiktir. Öğrencilerin bu yapılarla zorlandığı bilinmektedir ve bu çalışmada da görülmüştür. 6. bölümde ise yukarıda söz edilen dil bilgisi yapılarının yanında fiilimsi konusundaki bilgiler önem taşımaktadır. Dolaylı aktarımda ad tümcelerinde eklenen yardımcı fiiller, doğrudan aktarıma geçilirken tümceden atılmalıdır. Bu konuya dair hatalar da elde edilen verilerde bulunmaktadır.

Aşağıda örneklenecek olan hatalarda, her başlık altında ilgili hata türü gösterilecek; aynı tümcede yer alan diğer hatalar düzeltilerek hedef hata türü ön plana çıkarılacaktır. Aynı hatalar tekrar gösterilmeyecektir. İdeal tümcelerle kıyaslanabilmesi için hatalı tümcelerde sınavdaki soru numarasına göre gönderme yapılacaktır.

1. İlgi Ekinin Kullanımına Yönelik Hatalar

İlgi eki, bir diğer adıyla tamlayan eki, dolaylı aktarım tümcelerinin kurulumunda büyük bir öneme sahiptir. “Yantümcenin belirli bir öznesi varsa tamlayan ekinin kullanılması gereklidir. Ancak ana tümceyle yantümcenin öznesi aynıysa kullanılmaz” (Arslantaş, 2002, s. 50).

Ellis’e (2003, s. 19) göre, çıkarma/atlama ve aşırı genelleme, tüm D2 öğrencilerinin ana dillerine bakmaksızın söylemde yaygın olarak yaptıkları hatalardır. Eldeki verilerde, ilgi ekinin kullanılmaması veya gereksiz kullanımıyla ilgili 157 hataya rastlanmıştır. İlgi ekinin gereksiz kullanımına yönelik örnekleri şu şekilde gösterebiliriz:

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlemin almamız gerektiğini söyledi.

(5. c) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyinin ne zaman bitireceğimi sordu.

(6. b) Bilim adamları “Anne sütünün bebekler için en önemli gıda.” diyorlar.

(6. c) Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmenin sizi çok geliştirecek.” der.

(6. c) Uzmanlar “Dünya ekonomisinin gelecek yıl büyük bir krize girecek.” dediler.

(6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzının neden bu kadar büyük?” diye sordu.

İlgi Ekinin Kullanılmadığı Örnekler Şu Şekildedir:

(5. a) Bir Türk atasözü ağaç yaşken eğildiğini söylüyor.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamak sağlıklı olmaya bağlı olduğunu söyler.

Yukarıda, ilgi ekinin gereksiz kullanımı bulunan hataların dolaylı aktarım tümcelerinin doğrudan aktarıma dönüştürülürken kaynak tümcede bulunan ilgi eklerinin atılmadığından gerçekleştiği görülmektedir. Bu sorular içerisinde, (5. b) ve (5. c) haricinde, ilgi ekinin bulunduğu tümce ögesi öznedir. Dolaylı aktarım tümceleri anlatılırken öznenin ilgi eki aldığı anlatılmaktadır. Bu işlem tersine uygulandığında ise bu ek öznenin atılır. Bu noktada, dolaylı aktarım

konusunda geçilmeden önce tümcenin öğelerinin anlatılması ve öznenin yukarıda açıklanan durumunun vurgulanması, hata sayısını azaltabilir.

Elimizdeki verilerde ilgi ekinin kullanılmadığı (5. a) ve (5. c) tümcelerinin sayısı oldukça yüksektir. Bu durumda, belirtili ad tamlaması yapısının öğretilmesi veya hatırlatılarak vurgulanması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. Çünkü “eylemle özne arasına başka öğeler giriyorsa tamlayan ekinin kullanılması **gereklidir**. (...)Yantümcenin belirli bir öznesi varsa tamlayan ekinin kullanılması gereklidir (Arslantaş, 2002, ss. 49, 50). İlgi ekinin gerekliliği, belirtili ad tamlaması yapısına benzetilerek anlatıldığı takdirde verimliliğin artması beklenmektedir. Bu yolla ilgi ekine dair farkındalık artırılabilir.

2. İyelik ve Kişi Eklerinin Kullanımına Yönelik Hatalar

İyelik ekleri ve kişi ekleri, dolaylı aktarım tümcelerinin kurulması için kritik düzeyde önem arz etmektedir. Bu ekleri birlikte ele almamızın nedeni, yukarıdaki 2, 3 ve 4 numaralı örnek tümcelerde olduğu gibi, iç/yan tümcenin yüklemine dolaylı aktarım tümcesinde sıfat-fiil veya ad-fiil eklerini alıp adlaşmasıdır. İç/yan tümcedeki yüklem (fiil) kişi eki alırken, sıfat-fiil veya ad-fiil olarak *adlaşan* söz iyelik eki almaktadır. Bir başka deyişle, doğrudan aktarım tümcelerinde kişi eklerinin karşıladığı işlevi, dolaylı aktarım tümcelerinde iyelik eki karşılamaktadır.

Dolaylı aktarımın yapısı gereği değişen bu eklerle ilgili 101 adet hata tespit edilmiştir. Bu işlem sırasında yapılan hataların tümcede öznenin hangi kişi olduğu ve eylemin hangi kişiye yöneldiğini bulma üzerine çalışmalar yapıldığı takdirde azalabileceği düşünülmektedir. Ayrıca, aşağıda görüleceği üzere kişi ekleri karıştırılmaktadır. Bu konuyla birlikte kişi eklerinin gözden geçirilmesi işe yarayabilir. Bu konudaki hatalar iki başlık altında örneklendirilecektir.

2.1. Tümcede Eylem Üzerinde Yapılan Hatalar

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem alması gerektiğini söyledi.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almaları gerektiğini söyledi.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almadıklarını söyledi.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almak gerektiğisiniz söyledi.

(5. c) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğini sordu.

(5. c) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi sordu.

- (5. d) Annem evi birlikte temizlemesini teklif etti.
- (5. d) Annem evi birlikte temizlememiz istediğini söyledi.
- (6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmayacaklar.” diyecekler.
- (6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmadı.” diyecekler.
- (6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmadı.” diyecek.
- (6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıda.” diyor.
- (6. c) Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmemiz sizi çok geliştirecek.” der.
- (6. c) Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmemimiz sizi çok geliştirecek.” der.
- (6. c) Öğretmeniz “Yabancı dil öğrenmek sizi çok geliştireceksiniz.” der.
- (6. c) Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmek sizi çok geliştireceğim.” der.
- (6. ç) Uzmanlar “Dünya ekonomisi gelecek yıl büyük bir krize girecekler.” dediler.
- (6. ç) Uzmanlar “Dünya ekonomisi gelecek yıl büyük bir krize girecek.” dedi.
- (6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzın neden bu kadar büyüsun?” demiş.

2.2) Tümcede Eylem Dışındaki Ögelerin İyelik Eklerinde Yapılan Hatalar

- (5. ç) Patronum bana üzerimde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi sordu.
- (6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarına zam yapılmadı.” diyecekler.
- (6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemlisi gıda.” diyorlar.
- (6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıdaları.” diyorlar.
- (6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzı neden bu kadar büyük?” diye sormuş.
- (6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzımın neden bu kadar büyük?” diye sormuş.

3. Kip Eklerinin Değiştirilmesinde Oluşan Hatalar

Bu türdeki hatalar, haber kipleri ve tasarlama kiplerinin yanlış şekilde değiştirilmesinden kaynaklanmaktadır. Dolaylı aktarım yapılırken haber kipleri için, gelecek zaman ifadesi varsa -(y)AcAk; -alışkanlık gibi⁴- geniş zaman veya geçmiş zaman ifadesi bulunuyorsa -DIk eki kullanılmaktadır. -DIk

⁴ Bk. Örnek 4

ekinin kullanılıp doğrudan aktarıma dönüştürülmesi istenen dolaylı aktarım örnekleri ise daha anlaşılır olması için çeşitli bağlamlarla daha sağlıklı anlatılabilir. Tasarlama kipleri ise ilgili kipin verdiği anlama göre ad-fiil eki -mA ve başka fiiller ile karşılanmaktadır. Elimizdeki verilerde, bu hata türünü örnekleyen 79 hata tespit edilmiştir. Hataların azaltılması için sınıf ortamında daha farklı bağlamları ve durumları farklı zamanlarda anlatan örnek sayısının artırılması ve yukarıda zaman eklerinin dönüşümleriyle ilgili bilgilerin benimsenmesi yararlı olabilir.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğildiğini söyledi.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğilir söyler.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğilirdiğini söyler.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğildiğini söylenir

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğilir diye söyledi.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almamızın söyledi.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almadıklarını söyledi.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya bağlı olduğunu söylüyor.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya bağlı olduğunu söyledi.

(5. ç) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitirip bitirmeyeceğimi sordu.

(5. ç) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitirecektiğimi sordu.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmayacaklar.” diyecekler.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmaz.” diyecekler.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmadı.” dedi.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmasın.” diyecekler.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapılmayacağız.” diyecekler.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “Maaşlarımıza zam yapıldı.” dedicekler.

(6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıda.” dediler.

(6. c) Öğretmenimiz “Yabancı dil öğrenmek sizi çok geliştirecek.” dedi.

4. Yanlış Fiil ve Yardımcı Fiil Kullanımları

Bu hata türü, gerek anlam gerek yapısal olarak uygun olmayan fiillerin kullanımından kaynaklanmaktadır. Doğrudan aktarımdan dolayı aktarıma geçişteki temel değişimlerden biri *de-* fiilinin yerine *söyle-* fiilinin gelmesidir. Bu hata bazen de soruların aktarımında ortaya çıkmaktadır. Bunun yanında, bazı gereksiz, eksik veya yanlış fiil kullanımları da mevcuttur. Elimizdeki verilerde bu türe dahil ettiğimiz 29 hata bulunmaktadır.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaş **olduğunu** eğilir söyler.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğil **gerektiğini** söyler.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem alması **lazım** söyledi.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamanın sağlıklı olmaya bağlı **gerektiğini** söylüyor.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamanın sağlıklı olmaya bağlı**mak istediğini** söyler.

(5. ç) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi **olup olmadığını** sordu.

(5. ç) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi **söyledi**.

(5. ç) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğimi **istediğini söyledi**.

(5. d) Annem evi birlikte temizlemek **gerektiğini** söyledi.

(5. d) Annem evi birlikte temizleyelim **olduğu** söyledi.

(6. ç) Uzmanlar “Dünya ekonomisi gelecek yıl büyük bir krize **gerekir**.” dediler.

(6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıdadır.” **diye** söylüyorlar.

(6. b) Bilim adamları “Anne sütü bebekler için en önemli gıda **vardır**.” diyorlar.

(6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzın neden bu kadar büyük” **demiş**.

(6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda “Ağzın neden bu kadar büyük **oldu**?” diye sormuş.

Görüldüğü gibi, dolaylı aktarım tümceleri kurulurken yapılan fiil değişimleri, öğrenciler için kafa karıştırıcı olabilmektedir. Yukarıdaki bazı örneklerde anlamı -az veya çok- değiştiren kullanımlar ya da tümceleri anlamsız duruma getiren sözcükler yer almaktadır. Temel değişim olan *de-* ve *söyle-* fiillerinin yanında isim ve fiil tümceleri arasındaki farkların daha çok örneklendirilmesi hataların azaltılmasında rol oynayabilir. Ayrıca soru tümceleri ve olumlu tümcelere dikkat çekilmesi, öğrencilere dolaylı aktarım tümcelerinin yüklemelerini belirlemede kolaylık sağlayabilir.

5. Fiil ve İsimlerin Ayırt Edilememesine Bağlı Hatalar

Bu hata türü, bir önceki hata türü olan “yanlış fiil kullanımları”yla yakınlık göstermektedir. Sonuç itibariyle, ortaya benzer hatalar çıksa da bu başlık altındaki hatalar, fiiller ve isimlerin birbiriyle karıştırılmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, tümcede sadece yüklem değil, tümce içindeki fiilimsiler de yüklem gibi görülerek dönüşümlere uğratılmıştır. Bu şekilde yapılan hataların azaltılması için dolaylı aktarım konusu anlatılırken işlek olarak kullanılan fiilimsi ekleri ve fiil kökenli olan bu fiilimsilerin yüklemle karıştırılmaması gerektiği vurgulanmalıdır. Ayrıca isim ve fiil tümceleri hakkında hatırlatma yapmanın faydalı olacağı görüşündeyiz. Bu türde, 23 adet hata tespit edilmiştir.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken **eğil olduğunu** söyler.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki **şiddetlinin yağışacağını** karşı önlem almamızı söyledi.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı **olduğunu** bağlıdır söyler.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı **olmadığını** bağlıdır söyler.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya **bağlıtığını** söyler.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya **bağlıdığını** söyler.

(5. c) Babam yıllardır mutlu yaşamının sağlıklı olmaya **bağlıdırıldığı** söyler.

6. Zamir Dönüşümlerinde Yapılan Hatalar

Doğrudan aktarım tümcelerinde kullanılan zamirler, dolaylı aktarım tümcelerinde değişime uğrarlar. Bu değişim, sadece kişi zamirleri için değil, işaret zamirleri için de geçerlidir. Ancak, dolaylı aktarım tümceleri kurulurken bu değişim gerçekleşmezse, ileti farklı bir anlama gelir veya anlamsızlaşır. Hataların azaltılması için bu işlemin alışkanlık haline getirilmesi ve bunun için de sık alıştırma yapılması yararlı olabilir. Bu konuda 14 hata bulunmuştur.

(6. c) Öğretmen bize “Yabancı dil öğrenmek **bizi** çok geliştirecek.” dedi.

(6. c) Öğretmenimiz bize “Yabancı dil öğrenmeniz **bizi** çok geliştirecek.” dedi.

7. Belirtme Eki Kullanımıyla İlgili Hatalar

Belirtme eki, dolaylı aktarım tümcelerinin kurulmasında önemli bir yere sahiptir. Dolaylı aktarım tümcelerinde kullanılan *söyle-* ve soru tümcelerinin aktarımında kullanılan *sor-* fiilleri geçişli fiiller olup nesne alabilen fiillerdir. Dolaylı aktarımın yapısı gereği, aktarılan tümce iç/yan tümce durumunda olup sonrasında dolaylı aktarım tümcesinde yüklem nesnesi durumuna gelmektedir. Belirtme ekinin işlevi, bu iki temel fiilin kullanımında ortaya çıkmaktadır. Ancak öğrenciler arasında bu eki kullanmayanlar veya yanlış kullananlar tespit edilmiş; bu konuda 16 hata bulunmuştur. Dolaylı aktarımın anlatılması sırasında tümcenin öğeleriyle birlikte nesne ve kullanımı üzerinde durulması yarar sağlayabilir. Bununla ilişkili olarak fiil öğretimi ve kullanımı sırasında fiilin gerektirdiği ad durum ekinin vurgulanması bu konuya da yardımcı olabilir. Ayrıca sözcük grupları hakkında yapılacak bilgilendirme de öğrencilerin çok sözcüklü grupları algılamasında kolaylık sağlayabilir.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğildiği söyler.

(5. a) Bir Türk atasözünü ağacın yaşken eğildiğini söyler.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem almamızı gerektiğini söyledi.

(5. c) Patronum bana üzerinde çalıştığım projeyi ne zaman bitireceğim sordu.

(6. b) Bilim adamları “Anne sütünü bebekler için en önemli gıdadır.” diyorlar.

(6. c) Uzmanlar “Dünya ekonomisini gelecek yıl büyük bir krize girecek.” dediler.

8. Yanlış Ad-fiil Kullanımlarına Bağlı Hatalar

Ad-fiiller, diğer adlarıyla *isim-fiiller*, *mastar ekleri*, fiilleri adlaştıran fiilimsi yapılarıdır. Ad-fiiller, temel işlevine paralel olarak, yukarıda açıklandığı üzere, tasarlama kiplerinin dolaylı aktarımında önemli bir role sahiptir. Ad-fiille oluşturulan adlar üzerine isim işletme eklerini almalarıyla oldukça işlevsel ve ardından gelen *iste-*, *teklif et-*, *gerek-* gibi fiiller ile dolaylı aktarım tümcelerinin kullanımına uygundur. Elimizdeki veriler, bu eklerin kendi içinde ve sıfat-fiil ekleriyle karıştırıldığını göstermektedir. Bu kapsamda, 37 hata tespit edilmiştir. Bu hataların azaltılması için, öncelikli olarak dolaylı aktarımında haber kipleri için sadece -DİK ve -AcAk eklerinin kullanıldığı anlatılabilir. Bunun yanında

tasarlama kiplerinde anlama dikkat çekilerek, dolaylı aktarımda kullanımı işlek olan fiillerin kullanımlarıyla örneklendirmek işe yarar bir yol olabilir.

(5. a) Bir Türk atasözü ağacın yaşken eğilmesini söyler.

(5. b) Hava durumunu sunan spiker yarınki şiddetli yağışa karşı önlem alacağımız gerektiğini söyledi.

(5. d) Annem evi birlikte temizleceğimizi teklif etti.

(5. d) Annem evi birlikte temizleye istediğini söyledi.

(5. d) Annem evi birlikte temizlememizi söyledi.

(6. c) Öğretmenimiz bize “Yabancı dil öğrenme sizi çok geliştirecek.” der.

9. Yazım Kurallarıyla İlgili Hatalar

Dil bilgisi, söz varlığı gibi yazım ve noktalama kuralları da dil öğrenimi ve öğretiminin bir parçasıdır. Bazı anlam ve ifade değişikliklerine neden olabileceği için, noktalama işaretlerinin önemi büyüktür. Bu bağlamda, dolaylı aktarımla ilgili olarak kullanılan yazım ve noktalama hataları ele alınıp konumuzdan bağımsız olan hatalar incelemeye alınmamıştır. Ele alınan hatalar büyük/küçük harf hataları ile tırnak işareti (“ ”) kullanımlarıdır. Bu konuya dahil edilebilecek 47 hata bulunmuştur. Bu hataların azaltılması için kuralları tekrar hatırlatmanın işe yarayacağı görüşündeyiz. Hatalar, bilgi hatasından çok dikkat hatası şeklinde gözükmektedir.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler “maaşlarımıza zam yapılmadı.” diyecekler.

(6. a) Toplantıda bütün işçiler maaşlarımıza “zam yapılmadı” diyecekler.

(6. a) Toplantıda “bütün işçiler maaşlarımıza zam yapılmadı” diyecekler.

(6. ç) Uzmanlar dünya ekonomisi gelecek yıl büyük bir krize girecek dediler.

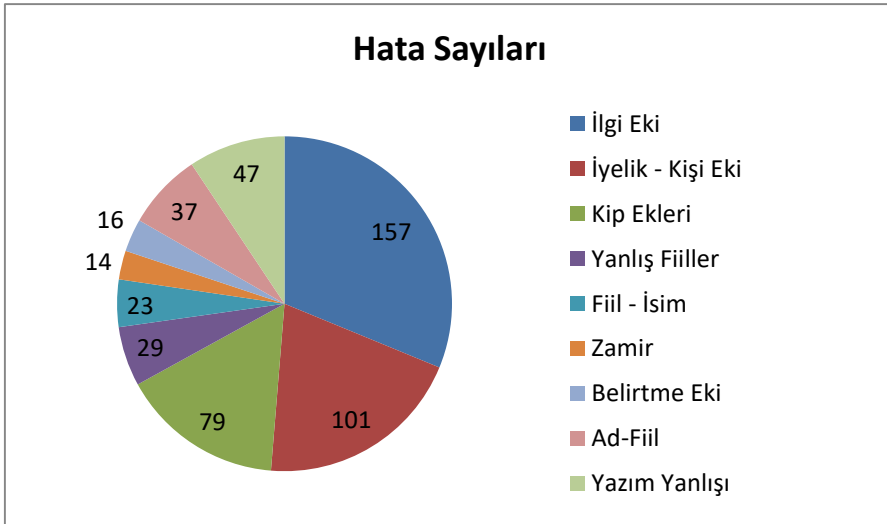
(6. d) Kırmızı başlıklı kız kurda ağzın neden bu kadar büyük? diye sormuş.

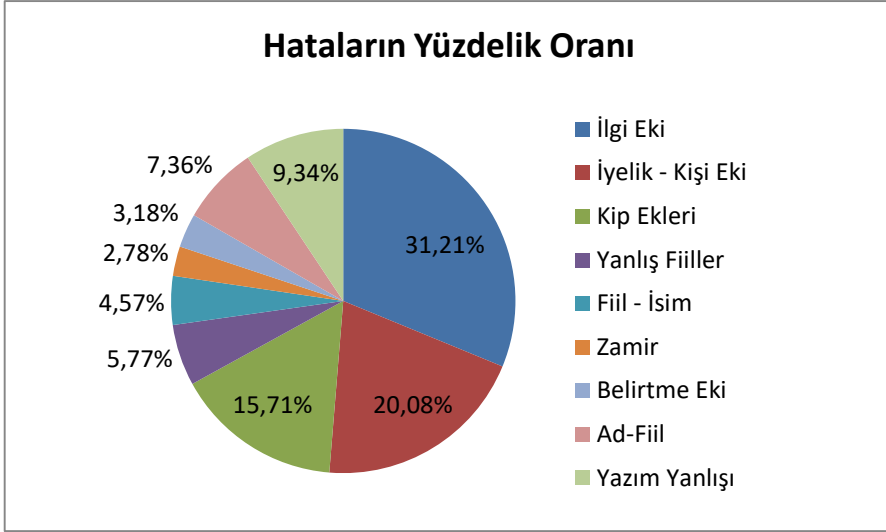
Sonuç

Çalışmamızda, HÜ TÖMER’de Türkçe hazırlık eğitimi alan B2 düzeyindeki öğrencilerin dolaylı aktarım konusunda yaptıkları hatalar sınıflandırılmaya çalışılmıştır. Ele alınan konu, birçok dil bilgisi yapısının aynı anda kullanımını gerektirmektedir. Bu nedenle, böyle karmaşık bir kullanım gereksinimi arasında hangi yapıların daha çok hataya neden olduğunu saptamanın gelecek öğretim uygulamalarına katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Bu çalışma kapsamında, 9 tür hata belirlenmiş; hataların azaltılmasına yönelik öneriler yapılmıştır. Hatalar, hep birlikte ele alındığında şu şekilde gözükmektedir:

- 1- İlgi ekinin kullanımına yönelik hatalar
- 2- İyelik ve kişi eklerinin kullanımına yönelik hatalar
 - 2.1) Tümcede eylem üzerinde yapılan hatalar
 - 2.2) Tümcede eylem dışındaki öğelerin iyelik eklerinde yapılan hatalar
- 3- Kip eklerinin değiştirilmesinde oluşan hatalar
- 4- Yanlış fiil ve yardımcı fiil kullanımları
- 5- Fiil ve isimlerin ayırt edilememesine bağlı hatalar
- 6- Zamir dönüşümlerinde yapılan hatalar
- 7- Belirtme eki kullanımıyla ilgili hatalar
- 8- Yanlış ad-fiil kullanımlarına bağlı hatalar
- 9- Yazım kurallarıyla ilgili hatalar

Tablo 1. Öğrencilerin yaptıkları hata sayıları

Tablo 2. Yapılan hataların yüzdelerle gösterimi

Çalışmanın başında tespit edilmesi amaçlanan hata türleri yukarıdaki şekilde ortaya çıkmıştır. Çalışmanın sonucunda en çok yapılan hatalar ilgi eki (157 hata, %31,21), iyelik ve kişi eklerinin kullanımı (101 hata, %20,08) ve kip ekleri (79 hata, %15,71) konularında olmuştur. Bu değerlerin gelecekteki sınıf deneyimleri için ön bilgi niteliği taşıyacağı ve buna bağlı olarak, öğreticilerin gelecek öğretim uygulamalarında hata oranı yüksek olan dil bilgisi yapılarına olan hassasiyetinin artacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu veriler, ileride daha derinleşen şekilde, belirli bir ekin veya yapının yanlış kullanımlarına yönelik yapılacak çalışmalar için bazı ön bilgiler oluşturabilir. Bu konudaki hatalar üzerinde önceden yapılmış bir hata sınıflandırmasına rastlanmadığı için öncelikli olarak sadece bu sınıflandırma üzerinde durulmuştur. Bu yüzden öğrencilerin ana dillerine göre yaptıkları hata türlerine eğilme imkanı bulunamamıştır.

Kaynakça

- Arslantaş, H. (2002). Türkçede Dolaylı Anlatım. *Ana Dili*, 27, ss. 46-55.
- Corder, S. P. (1967). The Significance of Learner's Errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*, 5(4), ss. 161-170.
- Ellis, R. (2003). *Second Language Acquisition* (9. bs). Oxford: Oxford University Press.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Gül, M. (2007). Söz ve Düşünce Aktarımı. *Turkish Studies*, 2(2), ss. 239-256.
- Kıran, Z ve Kıran, A. E. (2013). *Dilbilime Giriş* (4. bs.). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi Grameri Şekil Bilgisi* (3. bs.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

